

عبدالرحمان « جامی »

نورالدین عبدالرحمان فرزند نظام الدین احمد فرزند محمد شاعر و نویسنده معروف تاجیک تبار نژاد آریان در شهر تاریخی « جام » هرات خراسان در سال (متولد 817 هـ . ق . / 1437 میلادی - وفات 898 هـ . ق . / 1517 میلادی) . می باشد .

هرات در آن اوقات حوزه تمدنی ادب و فرهنگ خراسان بزرگ بوده و کمیت زیاد از مشایخ صوفیه و علما و خردمندان در آنجا بسر می بردند و هر کدام صاحب خانقاه و مکاتب عرفانی مهمی بودند .

« جامی » در مدرسه نظامیه آنجا به تحصیل مقدمات علم و ادب پرداخت و در علوم دینی و ادب و تاریخ کمال یافت . سپس از آموزش علوم متداول و کسب دانش در سلک عرفاء در آمد و از مکتب عرفاء مشهور آن زمان خواجه علی سمرقندی و قاضی زاده رومی بهره مند گشت و به مرتبه ارشاد رسید . او ارادت باطنی بشیخ الاسلام « احمد جام » داشت و به همین سبب نام « جامی » را بعنوان تخلص اختیار کرد ، زیرا نام مراد و نام مولدش بود :

مولدم جام ورشحه قلمم

جرعه جام شیخ الاسلامی است

لاجرم در جریده اشعار

بدو معنی تخلصم جامی است (1)

****

جامی از صوفیان واصل پیرو طریقه نقشبندیه بود و به « سعدالدین کاشغری (متوفی بسال 860 هجری) تاجیک تبار ارادت می ورزید ، نامبرده که آثار کمال نبوغ را در او مشاهده و در مشرب عرفان او را مرید واصل میدانست ، و به همین جهت پس از فوت سعدالدین کاشغری ، « جامی » بصورت پیشوای روحانی و مراد طریقه نقشبندی در آمد .

طریقه نقشبندیه نام یکی از سلسله های صوفیه است که مؤسس این طریقه مذهبی خواجه بهاو الدین محمد بخاری نقشبند (718 هـ . ق . - 791 هـ . ق .) تاجیک تبار نژاد آریان عارف و صوفی معروف قرن هشتم هجری میباشد . وی در دهی بنام قصر عارفان در بخارا متولد شد . مریدان زیاد داشت که مشهور ترین ایشان از « خواجه علا والدین عطا » شروع و تا « بایزید بسطامی » میرسد . طریقه نقشبندیه در هند و چین ، ترکستان ، ترکیه ، و نیز ایران ، عراق ... پیروان زیادی دارد .

خلافت این طریقت شهرت « جامی » را شایع ساخت . و مورد احترام بزرگان عصر گردید . جامی هم عصر ابوالغازی سلطان حسین بایقرا و وزیر عصر امیر علیشیر بود . جامی بزرگترین شاعر ، استاد سخن و ادیب قرن نهم هجری خراسان بزرگ و جهان اسلام محسوب می شود (2) .

جامی بسبب مقام اعلی ادبی و علمی و معنوی که داشت در همه ممالکی که آن زمان زیر پوشش زبان فارسی قرار داشت ، یعنی از امپراطوری عثمانی تا اواسط قاره آسیا و هندوستان ، شهرت یافت .

جامی به زبان عربی تسلط کامل داشت و آثار بسیاری از شاعران عرب را بزبان فارسی در آورده است. اشعار وی حکایت از علم و اطلاع کاملش در صرف و نحو عربی ، منطق ، حکمت مشائی ، حکمت اشراق ، حکمت طبیعی ، حکمت ریاضی، علم فقه و اصول ، علم حدیث و علم هیئت دارد. جامی در سرودن مثنوی ، غزل و قصیده تبحر داشت و نام استادان سخن را با احترام و تجلیل بسیار ذکر می نمود .

جامی ، استادی حکیم خاقانی تاجیک را در قصیده سرایی می ستاید و در غزلسرایی طرز و اسلوب کمال خجندی تاجیک را اختیار می کند . مثنوی سرایی خود را مدیون حکیم نظامی تاجیک و امیر خسرو دهلوی دانسته است. او همچنین از رودکی ، معزی ، انوری ، سعدی ، سنایی ظهیر فاریابی و سلمان ساوجی تعریف و تمجید کرده و از نبوغ و عظمت فکر عارف بزرگ جهان مولوی جلال الدین بلخی سخن گفته است . او در رشته های مختلف علوم تألیفاتی دارد که بعضی تذکره نویسان عددش را به « پنجاه و چهار » کتاب رسانیده اند .

آثار منظوم او قرار زیر است :

اول - دیوانهای سه گانه جامی (فاتحة الشباب ، واسطة العقد و خاتمة الحیوة) نامدارند که شامل : قصائد ، غزلیات ، ترجیح بندها ، ملمعات ، مثنویات و رباعیات است.

دوم - هفت اورنگ جامی شامل این هفت مثنویهاست :

1 - « سلسله الذهب » مثنوییی است ببحر خفیف در موارد مسائل عرفانی ، دینی و اخلاقی .

2 - مثنوی « سلامان و ابسال » ببحر خفیف مسدس و محذوف یا مقصور ، که داستانیست اخلاقی و فلسفی ، که ابن سینا بلخی در کتاب « الاشارات و التنبیهاات » اشاره بدان داشته .

3 - « تحفة الاحرار » منظومه بیست به بحر سریع مشتمل بر مطالب عرفانی ، دینی و محتوی بر بیست مقاله است ، در مقدمه آن به نثر از حکیم نظامی و امیر خسرو دهلوی نامبرده و از آنان تجلیل کرده است .

4 - « سبحة الابرار » منظومه بیست در یکی از اوزان بحر رمل (فاعلاتن فعلاتن فعلن) مشتمل بر مثنوی های عرفانی و اخلاقی است . که شاعر آنرا در چهل « عقد » تنظیم کرده و در آن گونه هایی از بیان سلوکی و رفتاری تهذیب نفس را مطرح کرده است.

5 - مثنوی « یوسف زلیخا » ببحر هزج مسدس مقصور یا محذوف آفریده شده ، یک داستان گیرای عاشقانه است. جامی این مثنوی عالی را برای نظیره سازی بر خسرو و شیرین و نظامی سروده است.

6 - مثنوی « لیلا و مجنون » بیکی از اوزان بحر هزج یعنی بروزن و پیرویی لیلی و مجنون « نظامی » (مفعول مفاعله فعلون) سروده شده است .

7 - « خرد نامه اسکندری » ببحر متقارب ، در ذکر رویکردهای زبانی فیلسوفان یونان که هر یک را خردنامه ، نامیده است .

آثار منثور جامی این شاعر و خرد مند خراسان زمین خیلی زیاد است
و مهمترین آنها عبارت اند از :

1 - « بهارستان » ، این کتاب را جامی بنام فرزندش ضیال‌الدین یوسف در
پیروی از سبک « گلستان » سعدی (فوت 691 و 695 هـ . ق .) گوینده بزرگ
قرن هفتم هجری ، در هشت روضه ، مقدمه و خاتمه نگاشته است .

2 - نفحات الانس - تذکره ایست در بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عرفاء
و دانشمندان عهد مؤلف . این کتاب را جامی به پیش نهاد امیر کبیر علیشیر
نوایی نگاشت و کار تألیف آنرا بسال 883 هـ . ق . پایان رسانید . استاد جام چنانکه
در مقدمه این کتاب آمده که قسمت بزرگ از مطالب این بخش را از کتاب «
طبقات الصوفیة خواجه عبدالله انصاری » اقتباس نموده است .

3 - نقد النصوص - در شرح فصوص الحکم (3) که تألیف شیخ محی الدین
عربی است ، در این کتاب نثر عربی و فارسی در هم آمیخته و اشعاری از بزرگان
و مشایخ صوفیه را برای تأیید مطلب نقل کرده است .

4 - لوايح - که رساله مختصریست بنشر مسجع و مشتمل بر سی لایحه ،
حاوی مقالات عرفانی است .

5 - شواهد النبوه - در سیره پیغمبر و اصحاب او و همچنین ذکر دلایل نبوت
و لا غیر .

6 - اشعة المعات - در شرح و تحشیه کتاب « لمعات » شیخ فخرالدین عراقی
است . که طی آن در بیست و هشت لمعه نکات دقیق عرفانی و دینی را گنجانیده
است . اشعة اللمعات را بسال 886 هـ . ق . در 69 سالگی نوشت .

7 - رساله کبیر در معما موسوم به حلیله حل .

8 - رساله صغیر

9 - رساله در فن قافیه

10 - لوامع در شرح قصیده خمیره « ابن فارض »

11 - رساله در ذکر فرائض و مناسک و مستحبات ارکان حج در هشت فصل

12 - شرح مخزن الاسرار

13 - معمیات میر حسین معمائی

14 - شرح مثنوی

15 - رساله النائیة - اثریست در معنای حقیقت « نی » و با شرح نخستین

مثنوی مولوی جلال الدین بلخی :

بشنواز نی چون حکایت میکند

وز جدایها شکایت می کند

****

معلوم است که « جامی » در این رساله از رشحات طبع بلند مولانا بهره فراوان
برده است .

16 - رساله منشاء - که مشتمل بر نامه ها ، مراسلات و مکاتبات است .

جامی تغزلات شور انگیز که نمای از ذوق و قاد طبع شیرین اوست زیاد سروده
است . که به چنین سبک بیان یافته :

ریزم زمزه کوکب ، با ماه رخت شبها

تاریک شبی دارم با اینهمه کوکبها

****

و نمونه از سبک درد شناختی زمان وثبات استقلالیت اراده ، آزاد زیستی اخلاقی
او که در اشعارش طور ذیل تجلی می یابد به بیان می گیریم . :
بدندان رخنه در پولاد کردند

بناخن راه درخارا بریدن
****

فرو رفتن به آتشدان نگونسار
به پلک دیده آتش پاره چیدن
****

به فرق سر نهادن صد شتربار
زمشرق جانب مغرب دوییدن
بسی بر جامی آسان تر نماید
ز بار منت دونان کشیدن
****

نمایی نغزی از اصول اخلاقیات او را در شعر زیر
بخوانش می گیریم :
نیست اندر اصول دینداری
هیچ بدتر ز مردم آزاری
باشد آزار خلق غم فرسود
خار و خاشاک کشتزار وجود
پاک شو پاک کاین خس و خاشاک
ندمد جز زطینت ناپاک
ای که همت بسوی آن داری
که شوی شهره در نکو کاری
غیر از اینست مباد اندیشه
که کم آزاریت شود پیشه
****

ساقیا زین هنرو فضل ملولیم ملول
ساغری ده که بشویم زدل نقش فضول
مشکل عشق چو حل می نشود چند نهیم
گوش ادراک بر افسانه او هام و عقول
سحر از کوی خرابات برآمد مستی
لایح از ناصیه اش پرتو انوار قبول
گفتمش عاشق در مانده چه تدبیر کند
که کشد رخت ارادت بمقامات وصول
****

گفت این مسئله از پیرمغان پرس که اوست
واقف جمله مراتب چه فروغ و چه اصول
در ره حشمت او خاک شو و همت خواه
تا شود غایت مأمول تو مقرون بحصول
****

- 1 - « جامی» حسین لعل ، افسست : از آریا ، چاپ فرائن ، انتشارات پدیده ، تهران - ایران . ص 8 .
- 2 - رجوع شود به :
- رساله « جامی » استاد علی اصغر حکمت ، تهران ، 1320 .
- تاریخ نظم و نثر در ایران ، سعید نفیسی ، ص 287 - 289
- 3 - تاریخ ادبیات در ایران ، دکتر صفا ، ج 3 قسمت 1 ، ص 169 .